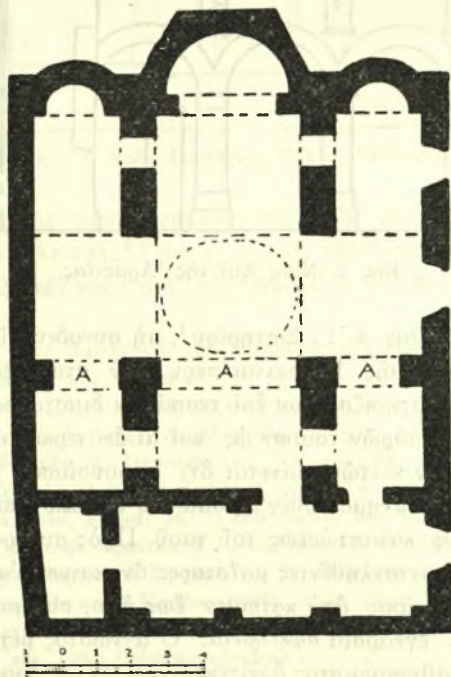

ΣΦΕΝΔΟΝΙΟΝ

Εἰς τὸ « Κυθήριον Χρονικὸν » τοῦ Χειλᾶ¹, τὸ συνταχθὲν πιθανῶς περὶ τὰ μέσα τοῦ 15^{ου} αἰῶνος, ἀναφέρεται ὅτι τὸ ἐν Κυθήροις « μοναστήριον » (= ἐκκλησία) τοῦ Ἁγ. Θεοδώρου ἐκινδύνευσέ ποτε νὰ καταπέσῃ τῆς « τρούλ-

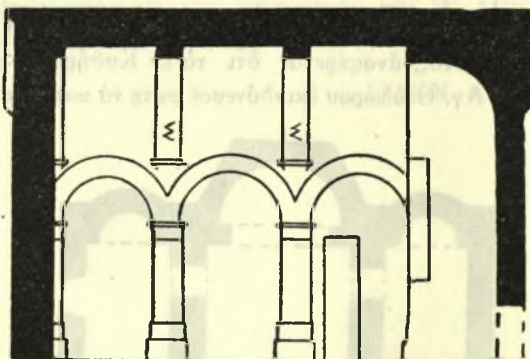
Εἰκ. 1. Ἡ κάτοψις τοῦ ναοῦ Ἁγ. Θεοδώρου τῶν Κυθήρων.

λας » αὐτοῦ ὑποστάσης μέγα « σχίσμα ». Πρὸς ἀποτροπὴν τοῦ κινδύνου τούτου οἱ κάτοικοι τοῦ Ποταμοῦ συνελθόντες ἀπεφάσισαν τὴν συλλογὴν τῆς σχετικῆς « ἑξόδου » στερεώσεως τοῦ ναοῦ καὶ τὴν ἐκ Μονεμβασίας μετάκλησιν εἰδικῶν « μαστόρων ». Οὗτοι ἐλθόντες εἰς Κύθηρα ἐπελήφθησαν τῆς συγκρα-

¹ Ἐξεδόθη τὸ πρῶτον ὑπὸ Ι. Βελούδου (Ἐνετίσιν 1868) εἰτα δ' ὑπὸ Κ. H o p f ἐν Chroniques Grécoromanes, Berlin 1873, σ. 346 - 358.

τήσεως τοῦ ναοῦ κατὰ τὸν ἐξῆς τρόπον, ὃν μεταφέρω ἐπὶ λέξει ἐκ τοῦ Χρονικοῦ (σ. 349): καὶ ἐποίησαν οἱ μαοτόροι τότε καμάρας εἰς τὸν ναὸν ἀπὸ κάτωθεν ἕως ἄνω καὶ διὰ μέσου σφενδόνια, καὶ περιέζωσαν τὸν ναὸν καὶ ἐκρατήθη ἀπὸ τότε καὶ στήκεται μέχρι τοῦ νῦν.

Ὁ ναὸς τοῦ «μεγάλου ἁγίου Θεοδώρου» σώζεται καὶ λειτουργεῖται εἰσέτι μέχρι σήμερον. Ἡ κάτοψίς του, ἣν παρέχουμεν ἐνταῦθα (εἰκ. 1) ἐδη-

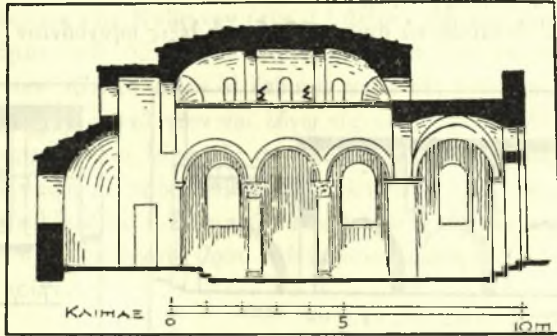

Εἰκ. 2. Ναὸς Ἀνὶ τῆς Ἀρμενίας.

μοσιεύθη ὑπὸ τοῦ καθηγ. κ. Γ. Σωτηρίου¹, μὴ συνοδευθεῖσα ὁμως δυστυχῶς καὶ ὑπὸ κατὰ μῆκος τομῆς. Πρόκειται περὶ ναοῦ σταυροειδοῦς ἐγγεγραμμένου, μετὰ τρουλλοῦ στηριζομένου ἐπὶ τεσσάρων διασταυρουμένων καμαρῶν. Ἡ δυτικὴ ἐκ τῶν καμαρῶν τούτων ὡς καὶ αἱ ἑκατέρωθεν αὐτῆς μικρότεραι καμάραι τῶν πλαγίων κλιτῶν φαίνεται ὅτι παρουσίασαν σοβαρὰ ρήγματα, ἅτινα ἐπέφεραν καὶ τὸ μνημονευθὲν σχίσμα τοῦ τρουλλοῦ καὶ ἐπεκρέμασαν τὸν κίνδυνον ὁλοσχεροῦς καταπτώσεως τοῦ ναοῦ. Πρὸς συγκράτησίν του λοιπὸν οἱ ἐκ Μονεμβασίας μετακληθέντες μαῖστορες ἀνακατεσκεύασαν, ὡς μᾶς λέγει τὸ Χρονικόν, τὰς καμάρας ἀπὸ κάτωθεν ἕως ἄνω, συνάμα δὲ κατεσκεύασαν καὶ διὰ μέσου ἥτοι ἐγκάρσια σφενδόνια. Ὁ ἄγνωστος μέχρι τοῦδε καὶ ὑπὸ τῶν λεξικογράφων ἀθησαύριστος ἀρχιτεκτονικὸς οὗτος ὅρος θὰ πρέπει ἀναμφιβόλως νὰ ἰσοδυναμῇ πρὸς ὅ,τι ἕως τώρα ὠνομάζαμεν «ἐνισχυτικὴν ζώνην» (arc doubleau) ἥτοι πρὸς ἐγκαρσίως κάτωθεν τοῦ ἐσωρραχίου τῶν κυλινδρικῶν θόλων κατ' ἀποστάσεις κατασκευαζόμενα, ἡμικυκλικά ἢ τεθλασμένα τόξα, ἅτινα ἐσχηματίζουν τρόπον τινὰ τὸν σκελετὸν τοῦ ὅλου θόλου, χρησιμεύοντα καὶ πρὸς στήριξιν τῶν ξυλοτύπων (καλουπιῶν) ἐφ' ὧν ἐστηρίζετο ἡ μεγάλη κατὰ μῆκος καμάρα (εἰκ. 2).

¹ Εἰς τὴν ὑπὸ Σπ. Στάθη ἐκδιδομένην Κυθηραϊκὴν Ἐπιθεώρησιν, ἐν Ἀθήναις 1923, σ. 315 εἰκ. 1α.

Τοιαῦται ἐνισχυτικαὶ κυλινδρικοῶν θόλων (βαγενοκαμαρῶν) ζῶναι, πλάτους συνήθως 0.35 - 0.50 μ., ἦσαν ἐν χρήσει ἤδη ἀπὸ τῆς ρωμαϊκῆς ἐποχῆς¹, συνεχίσθησαν δ' ἀργότερον εἰς τὴν βυζαντινὴν² (εἰκ. 2) καὶ συνηθέστερον εἰς τὴν ρωμανικὴν τέχνην³. Μεγάλῃ ὁμως χρήσει αὐτῶν ἔγινεν ἐν Ἑλλάδι

Εἰκ. 3. Ναὸς Παναγίας Ρόμης Ἀθηνῶν.

ἐπὶ Τουρκοκρατίας, ἥς παραδείγματα παρέχουσι πλεῖστοι ναοὶ τῶν Ἀθηνῶν⁴ (εἰκ. 3), τῆς Ἀττικῆς⁵ (εἰκ. 4 καὶ 5), τῆς Εὐβοίας⁶, τῆς Ρόδου⁷ κλπ. Ἀλλὰ καὶ εἰς αὐτὸν τὸν ναὸν τοῦ Ἀγ. Θεοδώρου τῶν Κυθήρων σώζονται ἔως

¹ J. Durm, *Die Baukunst der Etrusker und Römer*, Stuttgart 1905, σ. 253 εἰκ. 271 (Νεμανσοῦ καὶ Narni).

² A. Choisy, *L'art de bâtir chez les Byzantins*, Paris 1883, σ. 23 εἰκ. 19 (Χῶναι). Α. Ὁρλάνδος, Ἀρχεῖον Βυζ. Μνημ. Ἑλλάδος Ζ' (1951), σ. 156 εἰκ. 3 καὶ 4 (Καθολικὸν Μ. Περιστερῶν). Ὁ αὐτός, Α.Β.Μ.Ε. Η' (1955/6), σ. 129 εἰκ. 3 (Χριστὸς Μεσολῶν Κρήτης). G. Gerola, *Monumenti Veneti nell'isola di Creta*, εἰκ. 22 καὶ 143 (Ζεβρεμιανὰ καὶ Ἀσώματος Σιναπίου). Μ. Χατζηδάκης, *Κρητικὰ Χρονικὰ* Γ' (1952), σ. 62, 67, 68, 69, 70 (ἄγ. Γεώργιος ὁ Καβουσιώτης, ἄγ. Γεώργιος ὁ Σφακιώτης, ἄγ. Γεώργιος ὁ Ξυδάς, Εἰσόδια Θεοτόκου Σκλαβεροχωρίου, Παναγία Καρδουλιανῶ, Ἀγία Τριάς Ἀρχανῶν). J. Strzygowski, *Die Baukunst der Armenier und Europa*, Wien 1918, εἰκ. 147 (Ani) (ἐνταῦθα εἰκ. 2), εἰκ. 159 (Schirwandschuk).

³ C. Enlart, *Manuel d'Archéologie Française*, τόμ. 1, Paris 1919, σ. 34 εἰκ. 14, 15, σ. 287 εἰκ. 111. σ. 299 εἰκ. 121 κλπ.

⁴ Α. Ὁρλάνδος, Ἐπ. Ἐπ. Βυζ. Σπ. Β' (1925), σ. 289 εἰκ. 1 (Μοναστηράκι), σ. 290 εἰκ. 2 (Παναγία Ρόμης), σ. 291 εἰκ. 3 (Μετόχι Π. Τάφου).

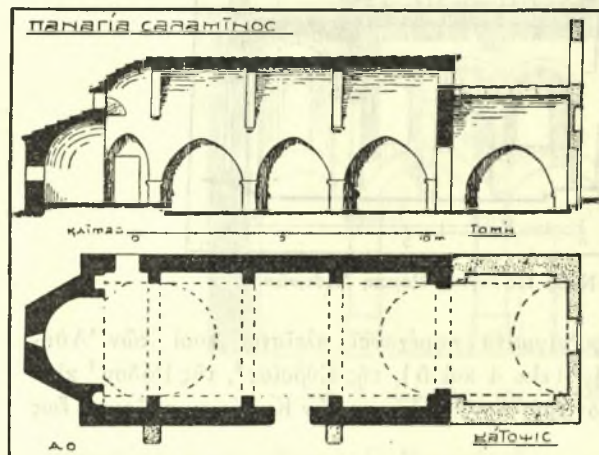
⁵ Α. Ὁρλάνδος, Ε.Ε.Β.Σ. Β' (1925), σ. 299 εἰκ. 17 (ἄγ. Πέτρος Χασιάς), σ. 300 εἰκ. 18 (Παναγία Σαλαμίνος), σ. 301 εἰκ. 19 (ἄγ. Δημήτριος Ἄνω Σοῦλι), σ. 303 εἰκ. 21 (ἄγ. Νικόλαος Σαρωνικοῦ).

⁶ Α. Ὁρλάνδος, Α.Β.Μ.Ε. Ζ' (1951), σ. 121 εἰκ. 10 (ἄγ. Νικόλαος Βάθειας), σ. 129 εἰκ. 15 (Ζωοδ. Πηγή Ἀγλέφρου).

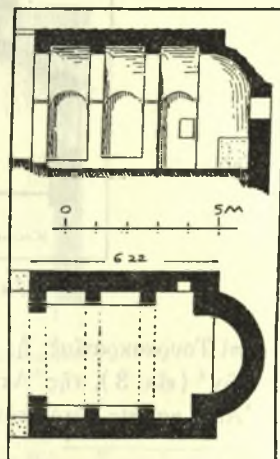
⁷ Α. Ὁρλάνδος, Α.Β.Μ.Ε. Γ' (1948), σ. 64 εἰκ. 51 (ἄγ. Δημήτριος Λίνδου καὶ σ. 65 εἰκ. 52 (Νεκροτ. ἄγ. Ἰσιδώρου).

σήμερον τὰ ὑπὸ τοῦ Κυθηρίου χρονικοῦ μνημονεύμενα σφενδόνια, βαίνοντα κατὰ μὲν τὸ μέσον κλίτος ἐπὶ ἑλαφρῶς ἐξεχουσῶν παραστάδων (εἰκ. 1), κατὰ δὲ τὰ πλάγια ἐπὶ ἰσχυρῶν ποδαρικῶν (εἰκ. 1). Τὰ σφενδόνια ταῦτα δηλοῦνται εἰς τὴν παρατιθεμένην κάτοψιν διὰ τῶν γραμμάτων Α, Α, Α, εἰς δὲ τὰς εἰκόνας 2 καὶ 3 διὰ τῶν Σ, Σ.

Πρέπει δ' ἐνταῦθα νὰ σημειωθῇ ὅτι ἡ λέξις σφενδόνιον διετηρήθη ἐν

Εἰκ. 4. Ναὸς Παναγίας Σαλαμίνος.
Κάτοψις καὶ τομή.

Εἰκ. 5. Ναὸς Ἀγ. Δημητρίου
εἰς Ἀνω Σοῦλι.

Κυθήροις μέχρι τῆς σήμερον ὑπὸ τὸν τύπον *σπεντόνι*, σημαίνει δὲ κατὰ τὸ ὑπ' ἀρ. 685 χειρόγραφον τοῦ ἐν τῇ Ἀκαδημίᾳ Ἀθηνῶν Ἀρχείου τοῦ Ἱστορικοῦ Λεξικοῦ τῆς Νεωτέρας Ἑλληνικῆς (σ. 64) τὸ συνταχθὲν ὑπὸ τοῦ συνταξιούχου δημοδιδασκάλου Ι. Κασσιμάτη: «τόξον λίθινον τῶν οἰκιῶν, ἐπὶ τοῦ ὁποίου στηρίζονται αἱ δοκοί». Ὁ αὐτὸς δὲ Κυθηριὸς δημοδιδάσκαλος παρέσχε συμπληρωματικῶς καὶ τὴν πληροφορίαν, ὅτι εἰς ναοὺς καὶ μεγάλα σπίτια τῶν Κυθήρων ὑπῆρχον δύο ἢ καὶ πλείονα «σπεντόνια». Κατὰ ταῦτα καὶ τὸ σφενδόνιον τοῦ Κυθηρίου χρονικοῦ ἐσήμαινε καὶ σημαίνει ἔτι καὶ σήμερον ἐν Κυθήροις ἅψ' ἐνὸς μὲν τὰς ἐνισχυτικὰς ζώνας τῶν κτιστῶν καμαρῶν τῶν ναῶν, ἅψ' ἐτέρου δὲ τὰ γνωστὰ τοξωτὰ ἐγκάρσια τοιχώματα, αἵτινα ἀλλαχοῦ καλοῦνται *καμάραι* ἢ *βόλτα* καὶ χρησιμεύουν πρὸς στήριξιν τῶν *δαμάτων* τῶν νησιωτικῶν σπιτιῶν¹ ἀκόμη δὲ καὶ τῶν σπιτιῶν χωρίων τινῶν

¹ Κυκλάδες: Κέα, Κύθνος (Δ. Βασιλειάδης, Εἰσαγωγή στὴν αἰγαιοπελαγίτικη λαϊκὴ ἀρχιτεκτονική, Ἀθήνα 1955, σ. 60 εἰκ. 54 καὶ σ. 65 εἰκ. 59). Μύκονος, Σίφνος (Δ. Βασιλειάδης, ἔ.ἀν., σ. 61 εἰκ. 55 καὶ σ. 62 εἰκ. 56. C. Paras, L'Urbanisme et l'architecture populaire dans les Cyclades, Paris 1957, σ. 89

τῆς Ἀττικῆς καὶ ἄλλων μερῶν. Τῶν δὲ ναῶν τὰ σφενδόνια ἦσαν, ὥς εἵπομεν, ἀπλᾶ ἐνισχυτικά τῶν καμαρῶν τόξα μικροῦ πλάτους 0.35 - 0.50 μ. καὶ μικρᾶς ἑξοχῆς 0.10 - 0.25 μ. τὰ ὁποῖα ἄλλοτε μὲν προεξετείνοντο ἕως τὸ ἔδαφος, σχηματίζοντα ἐπὶ τῶν τοιχωμάτων παρασιτάδας, ὅπως εἰς τὴν περίπτωσιν τοῦ Ἀγ. Θεοδώρου τῶν Κυθήρων (εἰκ. 1) ἄλλοτε δὲ περιορίζοντο μόνον εἰς τὸ ἐσωρράχιον τοῦ θόλου μὲ ὑφαψίδιον κατὰ τὴν γέννησιν αὐτοῦ ὡς ὑποστήριγμά των¹ ἄλλοτε πάλιν δὲ ἔσβυναν κατὰ τὰς γεννήσεις τοῦ θόλου².

Πάντως ἡ λέξις σφενδόνιον καὶ λόγῳ τῆς πρὸς σφενδόνην σχήματος τοῦ τόξου, ὅπερ ἐκφράζει, καὶ λόγῳ τῆς συντομίας της, εἶναι προσφυστάτη πρὸς δηλῶσιν τοῦ ἐγκαρσίως πρὸς καμάραν ἢ ξυλίνην στέγην κατασκευαζομένου κτιστοῦ τόξου καὶ πρέπει τοῦ λοιποῦ νὰ καθιερωθῇ εἰς ἀντικατάστασιν τοῦ συνθετωτέρου ἀρχιτεκτονικοῦ ὄρου « ἐνισχυτικὴ ζώνη » τοῦ ὁποίου χρῆσις ἐγένετο μέχρι τοῦδε.

ΑΝΑΣΤΑΣΙΟΣ Κ. ΟΡΛΑΝΔΟΣ

εἰκ. 54 καὶ σ. 79 εἰκ. 38, 39. Νάξος, C. Papas, ἔ.δν., σ. 76 εἰκ. 40, σ. 77 εἰκ. 42 - 43 καὶ σ. 79 εἰκ. 44. Ἄνδρος, Α. Λοῖζος, 4 μέρεις στὴν Ἄνδρο, Ἀθήνα 1948, σκίτσο 3. Δωδεκάνησος: Ρόδος, A. Orlandos, La maison paysanne dans l'île de Rhodes, ἐν L'Hellénisme contemporain, 2e série I (1947), σ. 228 εἰκ. 3 καὶ σ. 230 εἰκ. 4. Γ. Μέγας, Ἡ λαϊκὴ κατοικία τῆς Δωδεκανήσου, τ. Β' (1949), σ. 27 εἰκ. 12, σ. 28 εἰκ. 13 κλπ. Ἐκδ. Ὑπουργείου Ἀνοικοδομήσεως, ἀρ. 22. Κρήτη: Δ. Ε. Τριποδάκης, Ἡ χωρική κατοικία στὸ Λασιθί, Τεχν. Χρον. 1946, τεύχη 169 καὶ 170. Κύπρος: Ἀθ. Ταρσοῦλη, Κύπρος, τ. Α' (1955), σ. 208.

¹ Α. Ὁρλάνδος, Ε.Ε.Β.Σ. Β' (1925), σ. 291 εἰκ. 3 (Μετόχι Π. Τάφου) καὶ σ. 301 εἰκ. 19 (ἄγ. Δημήτριος Ἀνω Σοῦλι), ἐνταῦθα εἰκ. 5. J. Strzykowski, Die Baukunst der Armenier κλπ., εἰκ. 147/48 (Ani), ἐνταῦθα εἰκ. 2.

² Χριστὸς Μεσολῶν, Α. Ὁρλάνδος, Α.Β.Μ.Ε. Η' (1955 - 56), σ. 129 εἰκ. 3. Ὁ αὐτός, Ε.Ε.Β.Σ. Β' (1925), σ. 299 εἰκ. 17 (ἄγ. Πέτρος Χασιάς), σ. 300 εἰκ. 18 (Παναγία Σαλαμῖνος), ἐνταῦθα εἰκ. 4.